

SZEMLE

OSKAR HALECKI
(1891–1978)¹

Az első világháborút követően újjászületett Lengyelország. Igaz, a formálódó államhatárok nem a lengyel elképzeléseknek megfelelően alakultak (a lengyelek az 1772-es első felosztás előtti területeket szerették volna visszakapni). A határrendezés és a kölcsönös területi igények eredményeként a rövid román határszakaszt kivéve hideg, ellenséges viszony jellemezte Lengyelország szomszédaihoz fűződő kapcsolatait. A litvánok például a lengyel törekvések ellenére sem kívánták felújítani az uniót, és súlyos sérelemként élték meg azt aényt, hogy Wilno (Vilnius) Lengyelországhoz került. Jelentős nemzeti kisebbség élt az újra életre hívott országban, az ukrán és fehérorosz volt a legjelentősebb, de a zsidók és a németek aránya és különösen gazdasági súlya szintén figyelemre méltó.

A függetlenség és az állam igényei kedvező lehetőségeket teremtettek a történetírás intézményes kereteinek bővítésére. Négy új egyetem alakult (Varsó, Lublin, Wilno, Poznań), kutatóintézetek jöttek létre, és bővült a tudományos folyóiratok köre. A történetészeket már nem elsősorban a felosztás okainak vizsgálata foglalkoztatta. Figyelmük az egész lengyel múlt, annak értékelése felé fordult. A korszak nagy vitakérdése a Piast- vagy Jagelló-koncepció volt, azaz a nyugati vagy a keleti területi irányultság a fontosabb Lengyelország történetében. A krakkói iskola örökségként tovább élt az őket jellemző konzervativizmus, míg a varsóiakat baloldali beállítottság jellemezte.

A történetírók közül sokan már a századfordulón is alkottak, vagy éppen az első világháború alatt indult pályafutásuk. Közéjük tartozik Oskar Halecki is. Halálának 20. évfordulója alkalmából emlékezünk ennek a nagy formátumú lengyel történetírónak a munkásságára.

Halecki Bécsben született 1891. május 26-án. Apja, akinek nevét kapta, az osztrák hadsereg tábornoka volt. A gimnáziumot Bécsben, az egyetemet történelem szakon Krakkóban végezte, ahol Czermak, Krzanowski, Sobieski tartoztak tanárai közé. Ezt követően ismét Bécsben képezte tovább magát. Filozófiai doktorátust 1913-ban, a lengyel történelem doktora címet 1915-ben szerezte meg a Jagelló Egyetemen. Krakóból hamarosan a Varsói Egyetemre került, ahol a Kelet-Európa története tanszék vezetője lett. Közben pár évig diplomataként dolgozott, Genfben a Népszövetség titkárságának a tagja volt egy ideig (1921–1924). Nemzetközi tekintélyét az is mutatja, hogy a Tudományos Együttműködés Nemzetközi Intézetében 1925–1926-ban az Egyetemi Szekció vezetője volt. Több kitüntetést kapott, közöttük a Polonia Restituta rendjel parancsnoki keresztjét 1935-ben. A második világháború kitörésekor is Nyugat-Európában tartózkodott, a lengyel életrajzi lexikon szerint Svájcban, ahonnan Párizsba, majd Londonon át Amerikába ment.

New Yorkban a Fordham Egyetemen szintén a Kelet-Európa Tanszék vezetője lett (1944–1961), de ebben az időszakban is, később pedig még inkább igen sokszor adott elő vendégprofesszorként más egyetemeken, pl. Montréalban, a Columbia Egyetemen,

Rómában stb. Számos hazai és nemzetközi tudományos társaság tagja volt. Említést érdemel, hogy a lengyel delegáció szakértőjeként részt vett a párizsi békekonzferencián és ebben a minőségében is Lengyelország, Litvánia és Ukrajna közös államba való összekapcsolásának koncepcióját képviselte.

Érdeklődése kezdetben a középkor felé fordult. A nemesi nemzetségek monografikus feldolgozása mellett, majd még inkább helyett, a Jagelló-korral és a lengyel–litván unióval foglalkozott. Írt a litvániai nemességről és címerhasználatunk kezdeteiről, a Jagelló-unió történetéről stb. Az 1920-as évektől figyelme részben Kelet-Európa felé fordult és Lengyelország történetének megírására, szintézisre is vállalkozott. Franciául is publikált. Többek között *A lengyel historiográfia a XIX. és XX. században* címmel jelent meg könyve, amit Dembinskivel és Handelsmannal közösen írtak.

Halecki a második világháború után sem tért haza. Az új rendszert idegennek érezte. Az emigrációban írt műveiben már egész Kelet-Európával foglalkozott, beleértve a Balkánt is. Életének ebben az időszakában vállalkozott arra, hogy immár angol nyelven írjon egy újabb szintézist Lengyelország történetéről. A könyvet először New Yorkban publikálták, majd két ízben, 1978-ban és 1983-ban Londonban. A londoni kiadások Antony Polonsky kiegészítéseivel jelentek meg. Gomułka és Gierek időszaka, illetve a Szolidaritás felemelkedésének és a rendkívüli állapot bevezetésének eseménytörténete a kiegészítés. Az 1983. évi újabb kiadás aktualitása és politikai célzata egyértelmű. Ekkor látogatott haza II. János Pál pápa, és Polonsky bizakodott abban – erről előszavában beszámol –, hogy a látogatás lehetőséget teremt a hatalom és a társadalom közti párbeszédre, ami nélkül sem a gazdasági, sem a politikai válság nem oldható meg.

De térjünk vissza Haleckihez, aki könyve bevezetőjében ismerteti módszertani elképzeléseit és a könyv megírásának célját. Úgy ítéli meg, hogy a történetfilozófia korántsem annyira valóságtól elrugaszkodott, mint ahogy azt korábban hitték. Igaz, tanulmányozásához még nem dolgozták ki a tudományos kritériumokat. Erre történhet kísérlet egy szintézisben anélkül, hogy annak tárgyát szem elől tévesztenék. Ugyanakkor a szintézis elsődleges célja a külföldi olvasó tájékoztatása, aki vajmi keveset tud Lengyelország történetéről és szinte semmit arról, milyen szerepet játszott ez az ország Európa történetében a kezdetektől fogva. Bár a múlt általános kérdéseinek, összefüggéseinek megfogalmazása a célja, mindezt szigorúan tényekre kívánja alapozni. Ugyanakkor vállalja a szerző, hogy amit leír, az a személyes véleménye, és könyvében – mint vallja – nem lesz hűtlen nemzeti lelkiismeretéhez sem. Véleménye szerint a történész feladata a kritikai értelmezés megfogalmazása, ami kétségtelen szubjektív elem a feldolgozásban. Ez a szubjektivizmus érvényesül az említésre kerülő tények és problémák kiválasztásában.

Milyen alapelvek vezették a szerzőt a válogatásban? Mindenekelőtt a történelmi esemény vagy személy fontossága, ami hatásának, a cselekedetek következményeinek tartósságában nyilvánul meg. (Már túl vagyunk a „történelem az élet tanítómestere” elgondoláson.) A másik alapelv a választásnál a lengyel történelem sajátosságainak és ugyanakkor annak bemutatása, mi az, amivel a lengyelek gazdagították az európai civilizációt. Lengyelországot az európai közösség tagjaként kívánja megismertetni az olvasóval. Halecki nem is tagadja, hogy ezek az alapelvek jelentek meg korábbi munkáiban is, hiszen úgy véli, hogy ezeknek a vezérfonalaknak a mentén sikerül bemutatnia Lengyelországnak azt a gondviselő-missziós szerepét, küldetését, amit betöltött az emberiség általános fejlődésében.

A történelmi szintézis alapja a periodizáció, amely az események menetének és vezérlő eszméinek logikus sorrendbe állítását jelenti. Halecki szerint ez a lengyel történelem esetében könnyű feladat, mert az általánosan elfogadott, szokásos periodizáció az egyetlen lehetséges változat, amely megfelel az előbbieken vázolt alapelveknek. Az első nagy periódus az állam és a nép kialakulása. Az egész könyvön keresztül követett módszer talán itt figyelhető meg a legtisztább formában. Halecki mondandóját egy-egy általa fontosnak tartott kérdés köré csoportosítja. A válaszban értelmezi és rendezi a történeti tényeket, oly módon, hogy adathalmaz helyett a leglényegesebbnek ítélt tényekkel alátámasztva érvel elgondolása mellett. A lengyel állam kialakulása máig egyik vitatott kérdése a lengyel történettudománynak. Halecki felveti, vajon külső hódítás (mint a Rusz esetében a normann hódítás) eredménye volt-e az állam létrejötte. Válasza egyértelmű nem. A belső fejlődés mellett teszi le a voksot. A mondák, legendák tudósításait nem veti el teljesen. Úgy véli, azokat az adatokat, melyeket igazolt a történeti kutatás, el kell fogadni. A Piast névvel fémjelzett első korszak a lengyel emberek számára származásuk szimbóluma. A Piast név valóban egy parasztot jelöl? – kérdezi. Véleménye szerint valószínűbb, hogy méltóságnév volt, melynek viselője elfoglalta a korábbi uralkodó helyét.

A Piast-korszakban már felfedezhetjük azoknak a nagy eredményeknek és nagy problémáknak a megjelenését is, amelyek Lengyelország későbbi fejlődésében oly fontos szerepet játszottak. A lengyel állam formálódására hatással volt a pápaság és a német-római császárok politikája. Utóbbi általában hódítóként jelent meg már a kezdeti időszakban. A kereszténység felvétele és az a tény, hogy I. Mieszko a Szentszék védelme alá helyezte az országot, egyrészt a német birodalmi nyomás ellenében biztosította határainak integritását és nemzeti karakterének megtartását. Másrészt a kereszténység szellemi és morális értékrendje pozitív értelemben hatotta át a lengyel történelmet. I. Mieszko kapcsolatot létesített a skandináv országokkal, Magyarországgal és szembetalálta magát a formálódó Oroszországgal.

Bár Halecki politikatörténetet ír, a német jogú telepítések kérdését ő is megemlíti. Ez a kérdés szintén sok vitára adott alkalmat a történészek körében. Elismeri azokat a pozitívumokat is, amiket elsősorban a gazdasági életben eredményezett, de összességében hatását negatívnak minősíti. Olyan, mintha a németek tényleg meghódították volna az országot – írja. A feudális széttagoltságot dinasztikus okokkal magyarázza. Ebből az időszakból Mazóviai Konrádot és Sziléziai Henriket emeli ki. Konrádot lengyelége ellenére elmarasztalja azért, mert behívta az országba a német lovagrendet, ami súlyos következményekkel járt. Sziléziai Henrik német beállítottsága ellenére az ország egysége érdekében lépett fel, ami viszont pozitív megítélés alá esik.

A Piast-korszak Nagy Kázmérral zárul, akit ideális uralkodónak tart a szerző. Az utolsó Piast felkészítette a lengyel népet arra, hogy közös állam keretében éljen együtt más népekkel. Ez magyarázza, Halecki véleménye szerint, hogy a Piast-korszak vége ugyanakkor a Jagelló-korszak kezdete is.

A második nagy periódus a Lengyelország nagyságának évszázadai címet viseli, ami egyébként a Jagelló-korszakkal azonos. Halecki egész történeti munkásságából és kelet-európai koncepciójából is következik, hogy ő Lengyelország küldetését a kelet-európai kultúrmisszióban látta. Ezzel összefüggésben a lengyel–litván állam unióját és az ezt megteremtő Jagelló-ház uralkodását tartotta a lengyel történelem legjelentősebb korszakának. Nagyon árnyaltan jelenik meg, de mégis kihallható elgondolásából

szovjetellenessége, ami végigkísérte egész életét, és aminek aktualitása tagadhatatlan. Ennek a korszaknak kiemelkedő személyisége Halecki véleménye szerint Anjou Hedvig, akinek külön fejezetet szán. Vajon miért? Hiszen a magyar királylány igen korán meghalt, 1399-ben, míg férje, Jagelló Ulászló 1434-ig uralkodott. Ulászló uralkodása alatt érték el a lengyelek nagy győzelmüket 1410-ben Grünwaldnál a Német Lovagrend felett, és az 1413-as horodlói szerződés is akkor született. Ez előrelépést jelentett a korábbi viszonyokhoz képest, megvetette az alapját a lengyel és litván nemesség összeolvadásának, a két nemzet „egy egyesült családdá” formálódásának.

A lengyelek máig mélyen szeretik és tisztelik a szentté avatott Hedviget, aki személyes érdekeit feláldozta a haza oltárán. A Habsburg herceg iránt érzett személyes vonzalma ellenére férjhez ment a frissen megkeresztelkedett Jagellóhoz. A házasság megnövelte az ország befolyását, különösen keleten, és területi nyereséggel járt. Másrészt a katolikus Halecki ebben a hitét és vallását mélyen átélő királynéban nagy diplomatát is látott. Kiemeli Hedvig közvetítő szerepét, melyet a Lovagrend, Zsigmond (magyar király és német-római császár), Vitold és Jagelló között teljesített.

A krakkói egyetem működésének felújítása, Hedvig tervei szerint, Litvánia számára is a szellem és a kultúra központjaként szolgált – véli Halecki. „Korán meghalt, de kortársai tudták, mit köszönhetnek neki, akinek a munkája a történelemben kiemelkedőbb csoda, mint ami sírját övezte” – írja. A szerzőt választása miatt illelhetjük a szubjektív jelzővel, de ezt ő maga vállalta. A személy kiemelése, mint ahogy ezt a későbbiekben szintén látni fogjuk, nem jelenti azt, hogy Halecki a személyiségnek tulajdonítana döntő szerepet a történelem formálásában. Inkább arról van szó, amit bevezetőjében is megfogalmazott, hogy a jelentős személyiségnek van hatása, sőt hosszan tartó hatása lehet egy ország életére, fejlődésére, morális tartására. A korszakot a lublini unió zárja, ami alapján Lengyelország és Litvánia egy államtestben egyesült királyi köztársaság formájában.

A harmadik nagy periódus a királyi köztársaság időszeke, melynek kiemelkedő személyiségei Zamoyski és Jan Sobieski. Zamoyski, a nagy hetman, kancellár az, aki a királyi köztársaság alapjait nagymértékben kimunkálta. A szabad királyválasztás joga ugyan már a Jagellók korában is érvényben volt, de senki nem vonta kétségbe a Jagellók örökösödési jogát, annál is inkább, mert az unió fennmaradása – tegyük hozzá – csak így volt biztosítható. Az utolsó Jagelló, II. Zsigmond Ágost halála után (1572) azonban a nemesség élni kívánt ezzel a joggal, és ekkortól érezhetővé váltak veszélyei. A választási harcok, a tehetségtelen, külföldről behívott királyok, különösen a két száz király, II. és III. Ágost, valamint a szerencsétlen külpolitika, a kozákok felkelése és a svéd háború, mind-mind hozzájárultak az ország anyagi és morális hanyatlásához, melyet sem Sobieski, akit az utolsó nagy lengyel uralkodónak tartanak, sem a korszak végén trónra kerülő Poniatowski és a nagy alkotmányos reform sem tudta megállítani és megfordítani. Eközben két szomszédja, Poroszország és Oroszország hatalma és befolyása megnőtt, céljuk Lengyelország felosztására egyértelművé vált. A felosztás okaként említi Halecki a nemzetközi keresztény szolidaritás elvének hanyatlását is.

Az egyedülálló kísérlet tehát nem sikerült. A felosztást követő negyedik korszak a nagy megpróbáltatás ideje a lengyelek számára. Halecki a folyamatoságra helyezi a hangsúlyt, amire a napóleoni Lengyelország és a romantikus Lengyelország fejezet címek is utalnak. A napóleoni időszakot egyértelműen pozitívnak ítéli. A Varsói Nagyhercegség éveit jelentették, hogy Lengyelország kiszállt a sírból. Mindenki remény-

kedett, hogy az ország régi önállósága hamarosan helyreáll. Napóleon bukásával ez a reménység füstbe ment. A 19. század lengyel felkeléseit a nemzeti élet megnyilvánulásaként értékeli, amik nem választhatók el az akkor igen magas színvonalon művelt kulturális területektől, az irodalomtól, a történetírástól, a zenétől és a festészettől. Az egész könyvben ez az egyetlen eset, amikor a művelődés, a kultúra külön fejezetben szerepel, hiszen az államiság bukása utáni lengyel élet folyamatosságának egyik megnyilvánulási formája ez a szféra. A „szerves munka” és a századfordulón megjelenő pártok és programjaik bemutatása szintén a nemzeti élet megélésének formáit és a független ország helyreállításának soha meg nem szűnt vágyát fogalmazták meg.

Az ötödik nagy periódus az új Lengyelország tragédiájának a korszaka. A feltámadás és az önálló államiság 20 éve után az ország a náci Németország hatalma alá került. A sötétség évei után Lengyelország szovjet befolyási övezet lett, ami a szerző értékelése szerint vereség a győzelemben. Ez a korszak még nem zárult le, ezért nem is lehet szintetikus eljárással vizsgálni, de az egykori és jelenlegi események szempontjából lehetetlen leírni Lengyelország tragikus sorsát anélkül, hogy napjainkig ne kísérenék figyelemmel történetét. Talán éppen a szerzőnek ez az elgondolása motiválta Antony Polonskyt, hogy az újabb kiadásban folytassa Oskar Halecki művét, immár valóban az eseménytörténet bemutatásával.

A laikus olvasó számára is valóban élvezhető, érthető könyv lényegében megismétli azokat az elgondolásokat, amikről Halecki már az emigrációt megelőző műveiben, így az 1933-ban, szintén a külföldl tájékoztatására szánt, akkor franciául megírt szintézisben megfogalmazott: Lengyelország európai szerepét, kultúrmisszióját és ezzel összefüggésben a Jagelló-eszmét, ami az egyenrangú népek „családi”, testvéri szövetségét jelenti. A lengyel történelemben nem a felosztás van a központi helyen, hanem sokkal inkább a Jagelló-kor, bár a jelenre gyakorolt hatásuk miatt Halecki mind a négy nagy korszakot szinte egyforma fontosságúnak tartja. Halecki sem kerülhette el sorsát: az emigrációban, távol a forrásoktól, a lengyel valóságtól már nem tudott új kutatási eredményeket, koncepciót megfogalmazni.

Az egész könyvön érezhető nemzeti elkötelezettsége és mély katolicizmusa, finoman megfogalmazott német- és oroszellenessége. Ez utóbbi talán erősebb, tekintettel az aktuálpolitikai helyzetre. Pátosztól áthatott stílusa időnként mosolyra készíti a modern kori olvasót. Ugyanakkor értelmező, értékelő adatkezelése, tudományosan megalapozott és jó stílusban megírt könyve érdekes lehet azok számára, akik nem ismerik a lengyel történelmet. Igaz, a szemléletén már túlhaladt a tudományos kutatás.

Csombor Erzsébet

Jegyzet

1 A lengyel életrajzi lexikon szerint 1973. szeptember 17-én halt meg New Yorkban.